

100 ГОДИНИ ОТ ПРИЕМАНЕТО НА ПЪРВИЯ ЗАКОН ЗА БАН И ПРЕИМЕНУВАНЕТО НА КНИЖОВНОТО ДРУЖЕСТВО В АКАДЕМИЯ

(Разказ по документи)

Габриела Вапцарова, Цветана Величкова, Дарина Илиева

Научният архив на Българската академия на науките (БАН) продължава своята популяризаторска дейност и през настоящата 2012 г. с организирането на документална изложба по повод на 100-годишнината от първия Закон за БАН и преименуването на Българското книжовно дружество (БКД) в Академия.

Необходимостта за преобразуване на Дружеството в академично учреждение, което активно да работи за науката и културата в България, се налага от самия живот, от цялостното развитие на нашето общество. Отварянето на очите към знанието и просветата е естествен първи белег на събуждащите се за самостоятелен живот българи. Задържан векове в духовното си развитие, нашият народ поема трудния път да догони развитите цивилизации. В началото на XX век БКД се превръща в нов организационен и ръководен център за разпространение на научни знания. Неговите основатели и първи членове са най-просветените български синове, завършили образованието си в Европа и Русия. На техните знания и

духовна енергия се гради възродената българска държавност. Това са личностите, заложили първообраза на съвременната наука и култура в основите на БКД, като още при създаването му предричат неговото развитие и превръщането му в академична институция, достойна и равна на европейските.

БАН преминава през различни периоди и сериозни преустройства, но запазва своя първоначален характер — духовно средище и храм на българското просвещение. Тази динамично развиваща се структура, призвана да бъде център на науката, образованието, литературата и изкуството, е необходима на българското общество, в което културните и научни постижения представляват не просто национален капитал, а общочовешки принос.

Идеята за преобразуване на БКД, формално и фактически, в Академия съзрява преди повече от век. Изложбата на Научния архив показва архивни документи и снимки, по които можем да проследим нейното развитие. Оригинално подбраните извори най-добре и пълно представят всяка стъпка от подготовката и осъществяването на този изключителен акт.

През 1907 г. Годишното събрание на БКД по предложение на Антон Каблешков (1), член на Философско-обществения клон, избира комисия, която да проучи въпроса за реорганизацията и да докладва своите предложения при следващо обсъждане. (2) Следващата година комисията излиза със становище: *“Без да искаме да се хвалим, ние смело можем да заявим, че разполагаме с достатъчно сили, които би могли да вършат академическата работа в еднакъв размер с размера, в който работят поне академиите на нашите съседи. Обаче за процъфтяването на една академия необходимо е освен лица достойни и готови да работят, да има средства материални, с които те да разполагат”*. (3)

Един от акцентите на изложбата е участието на Иван Евстратиев Гешов (4) в последвалите събития. С името му са свързани преодоляването на кризата в Дружеството и очерталият се в началото на ХХ век подем в научно-организационната и книжовната му дейност. Под негово ръководство е сложен ред в документацията и финансите на БКД, издействана е отново държавна субсидия от правителството на Петко Каравелов (5), уредени са библиотеката и архивът, започва по-регулярното издаване на Периодическото списание. С тази реформа в организацията и насоката на дейността му БКД напълно се доближава до научно-книжовните академии в Европа.

На 19 януари 1908 г. Гешов изпраща писмо до Управителния съвет, с което заявява, че прави лично дарение от 120 000 лева за погасяване на ипотечния дълг на Дружеството с условие, че *“когато се изпълват четиридесет години от основаването му, то ще се прогласи за Академия”*. (6) По този повод седмица по-късно Илия С. Бобчев (7) държи реч в Пловдив на Тържествено събрание: *“Само оня, който знае ролята на таквото научни учреждение в странство и който може да схване значението на този храм на науката в смисъл да се създаде не само нашата народна култура, но и да се обезпечи политическата ни независимост, само той може да оцени голямата заслуга, която върши спрямо нашата бъдна татковина този български благодетел. С това свое благодяние Ив. Ев. Гешов вече взима място и между редките наши меценати, от които българската наука има още да чака подкрепа и насърчение...”*. (8) Събранието посреща с благодарност благородния жест на своя председател и отново по предложение на Антон Каблешков и Марко Балабанов (9) се гласува първата академична премия след преименуването да носи неговото име.

Подготвителната работа по преустройството на Дружеството продължава. Георги Данаилов и Владимир Моллов (10) са определени за делегати пред правителството по преговорите *“за обръщане на Дружеството в Академия”*. (11) Искане се подкрепата на българската държава, включително и финансова, което е видно от писмото (13) на Иван Пеев (12) до Министъра на народното просвещение Никола Мушанов.

Настъпилите обществено-политически промени и провъзгласяването на независимостта на България забавят изпълнението на тази задача. И все пак Историко-филологичният и Природо-математическият клон през февруари 1911 г. внасят предложение за изменения в Устава на БКД с оглед на неговото преименуване. (14) Експозицията представя и протоколи от Общи събрания (15), на които се обсъждат детайлно промените с оглед на преименуването на Дружеството в Академия.

Комисията е готова да приведе в изпълнение възложената историческа задача. Осигурен е салонът на Дружество *“Славянска беседа”* за провеждане на Тържествено събрание (16). На

5 март 1911 г. БКД публикува обявление за предстоящото събитие във в. “Дневник”. (17) На следващия ден, 6 март, на събранието е докладван новият Устав и се решава единодушно БКД да се провъзгласи за Българска академия на науките. (18) С това започва следващият етап от развитието на българската академична институция. Вестник “Мир” излиза с уводна статия:

“Още когато се е основавало българското книжовно дружество [...] идеята на неговите основатели е била да послужи то като зародиш на бъдещата Българска академия [...] Тая мечта на пламенните умове от епохата на възраждането се изпълва едва днес формално. Казваме формално, защото фактически Българското книжовно дружество още от самото начало се е поставило на академическа висота и е било респектирано като такова от всички учени корпорации на чужбина, които са имали възможност да дойдат в съприкосновение и в сношение с него. [...] Готвеше се това обявяване за преди година и няколко месеца; ала поради особните събития на Балканите, които отвлякоха вниманието на всинца ни, то се забави досега.

Българската академия на науките си остава в традицията на българското книжовно дружество и по примера на академиите в другите страни самостоятелно и независимо учреждение; сами [...] членовете на академията повече от всички съзнават колко много се нуждае тя от симпатиите, насърченията и моралната и материална подкрепа на българското общество, на държавата и на самия държавен глава [...] Нека се надяваме, че всички ще виждат в лицето на новопровъзгласената академия един народен научен институт и не ще откажат своята подкрепа, да може той да встъпи в живот [...] с достатъчен авторитет и развие плодотворна научна дейност.” (19)

По повод на събитието Българската академия на науките приема поздравителни писма и телеграми от отделни личности и институции в страната, също и от европейски академии и университети (Императорската академия на науките, Русия; Литовското научно общество; Сръбската кралска академия, Университета в Грац и др.) (20):

“Сърдечно поздравявам ... първият Управителен съвет на младата българска Академия и благопожелавам в скоро време да стане тя най-мощен фактор за хубав разцвет на българската наука и култура”.

Атанас Илиев

“Искрено споделяме радостта на цяла мислеща България по случай основаването на Българската академия, от която млада България много очаква за разцвета и напредъка на своята наука. Дано светлите лъчи на тая наука създадат една мощна и културна обединена България, която да внушава почит у чужди народи и да прави чест на историята ни и на целокупното българско племе”.

Пловдивската мъжка гимназия

“Сърдечно поздравяваме забележителното културно събитие. Нека крепне и процъфтява Академията за чест на българската наука и литература”.

Редакция “Литературна беседа”

“Българското дружество “Балкан” приветствува младата Българска академия и пожелава плодовите дейност в полето на отечествената култура”.

Председател Михайлов, Виена

Големият приятел на България д-р Константин Иречек (21), свързал се трайно и участвал дейно в строителството на българската държава, пише до председателя на БАН Ив. Евстр. Гешов: *“С голяма радост приех съобщението, че Българското книжовно дружество се преименува в Българска академия на науките и уведомяването, че новата Академия ми е направила големата почит да ме прогласи за свой почетен член. За това отличие*

благодаря сърдечно и желая от моя страна на Българската Академия всеки успех и всяко щастие.” (22)

Следват и първи покани за участие на БАН в международни форуми — Санкт Петербург, Лондон и др. (23)

Друг акцент в изложбата на Научния архив е приемането на Закона за Българската академия на науките от 1912 г. С доклад на Министерството на народното просвещение от 22 ноември 1911 г. в XV Обикновено народно събрание се внася за разглеждане и гласуване законопроект за БАН. На 10 декември, на първо четене, Стефан С. Бобчев изчита мотивите по законопроекта и прави следното изказване: *“Господа народни представители! Известно Ви е, че многозаслужилото на българската наука и литература Българско книжовно дружество тая година през месец март се преобразува на Българска академия на науките. Подобни учреждения навсякъде по света имат общонародно значение и се подкрепят за осъществление на своите чисто научни цели, както от частни благодетели, тъй и от самата държава.[...] С настоящия законопроект се предлага да се признае нашата Академия за юридическа личност, като самостоятелно и научно учреждение. Предвид на характера на това учреждение дават му се и някои особени преимущества, каквото е освобождаване имотите му от данъци и бери.”* (24)

На същото пленарно заседание се изказва и Михаил Такев, депутат от Демократическата партия: *“Академията на науките е едно учреждение автономно. Няма съмнение, че е автономно, а то трябва да бъде абсолютно автономно — в никакво отношение да не се намира под ничия власт, защото то може да бъде в себе си, уж автономно, ама сй да има над себе си власт. [...] Академията на науките трябва да бъде абсолютно независима от всякаква власт, защото когато Академията на науките зависи от дадена власт, тя от Академия на науките може да се преобърне в друга академия: да се издават такива науки, да се поддържат такива тези, каквито в дадено време са полезни за дадена власт [...]”*

Наука не знае над себе си никаква власт, не знае никаква подчиненост [...], но за честта на това високо учреждение, за честта на неговите големи заслуги пред нашето отечество, пред които всички ние, особено по-младите, трябва да преклоним глава — пред заслугите на основателите на това някогашно дружество — бих желал в комисията да се прередактира този член и Академията на науките да бъде творение на българския народ... да бъде дело, казвам, на българския парламент и да остане за бъдещите поколения да знаят, че този парламент в знак на признателност към заслугите на това наше ученолюбиво дружество, го прогласи и тури да служи за начало на бъдещата Българска академия на науките”. (25)

В пленарно заседание законопроектът се разисква член по член и се правят незначителни корекции. На 16 декември 1911 г. Законът за БАН се гласува и приема с болшинство на трето четене. Утвърден е с Указ на Н.В. Цар Фердинанд от 27 януари 1912 г. и е обнародван в “Държавен вестник”, бр. 25 от 1 февруари 1912 г.

Така официално се утвърждава по законов път един акт, идеята за който е отдавна проучвана и обсъждана, зрееща в мислите и възжеланията на основателите на БКД. Обстоятелството, че по това време Ив. Евстр. Гешов е премиер и министър на външните работи, както и че по-голяма част от неговия кабинет са членове на БКД (С. С. Бобчев, Т. Теодоров, П. Абрашев, А. Франгя и др.) улеснява това държавническо решение. Самият Гешов винаги е отчитал необходимостта от държавна намеса и помощ за научната институция. Това е още едно доказателство, че макар и автономна институция, Академията е свързана пряко с държавата, за чието стопанско и културно въздигане работи.

Представените документални извори по безспорен начин потвърждават решаващата роля и заслугите на Ив. Евстр. Гешов за израстването на Българското книжовно дружество и изграждането на Българската академия на науките като единствена и най-голяма научна и обществена институция в България. Делата на този изключителен родолюбец ни напомнят, *“че отново, както преди едно столетие, е време на НАЧАЛО, че днес всички ние сме изправени пред необходимостта да изграждаме съвременна динамична и просперираща България”.* (26)

Б Е Л Е Ж К И

- (1) НА БАН, ф. 1к, оп.2, а.е. 740; Антон Ст. Каблешков (6 октомври 1856 — 29 ноември 1917). Юрист, действителен член на БКД и БАН (1898).
- (2) НА БАН, ф. 1к, оп.2, а.е. 257.
- (3) Пак там.
- (4) Иван Евстратиев Гешов (8 февруари 1849 — 11 март 1924). Български политик, дипломат, banker — финансист, общественик, меценат, публицист и учен. Министър — председател на България (1911-1913). Председател на Българското книжовно дружество (1898-1911) и пръв председател на Българската академия на науките (1911-1924).
- (5) Петко С. Каравелов (5 април 1843 - 6 февруари 1903). Политически и държавен деец. Действителен член на БКД (1894).
- (6) НА БАН, цит. а.е.
- (7) Илия С. Бобчев (1873 — 9 октомври 1936). Юрист и литературен деец.
- (8) *Бобчев, Илия С. Кой е Иван Евстратиев Гешов?*, 1908 г., Пловдив
- (9) Марко Д. Балабанов (1837 — 16 юни 1921). Юрист, общественик и книжовник. Действителен член на БКД и БАН (1884).
- (10) Георги Т. Данаилов (3 май 1872 — 22 октомври 1939). Икономист, юрист, общественик. Действителен член на БКД и БАН (1901);
Владимир Д. Моллов (4 юли 1873 — 29 април 1935). Юрист, общественик, действителен член на БКД и БАН (1906).
- (11) НА БАН, ф. 1к, оп.2, а.е. 257.
- (12) НА БАН, ф. 1к, оп.2, а.е. 263.
- (13) Иван Пеев Плачков (7 януари 1864 — 16 август 1942). Филолог, публицист, действителен член на БКД и БАН (1900) и секретар на БАН (1911 — 1939).
- (14) НА БАН, ф. 1к, оп.2, а.е. 740.
- (15) НА БАН, ф. 1к, оп.2, а.е. 758.
- (16) НА БАН, ф. 1к, оп.2, а.е. 301.
- (17) В. “Дневник” от 5 март 1911 г.
- (18) НА БАН, ф. 1к, оп.2, а.е. 740.
- (19) В. “Мир” от 8 март 1911 г.
- (20) НА БАН, ф. 1к, оп.2, а.е. 299.
- (21) Константин Иречек (12 юли 1854 — 10 януари 1918). Историк, общественик. Действителен член на БКД (1884) и почетен член на БКД и БАН (1898).
- (22) НА БАН, ф. 3к, оп.1, а.е. 1149.
- (23) НА БАН, ф. 1к, оп.2, а.е. 299.
- (24) Дневници на XV ОНС.
- (25) Пак там.
- (26) Из слово на Димитър Паница, произнесено на Тържествено събрание на БАН по повод 150 годишнината на Ив. Евстр. Гешов.